

Традиция за употреба – концепцията за културно-историческо наследство и неговата публична презентация

Петя Василева – Груева, Софийски Университет „Св. Климент Охридски“

Petya Vasileva – Grueva, Sofia University “St. Kliment Ohridski”

Use of Tradition – the concept of culture and historical heritage and its public presentation

Annotation: *This research is based on the author's observations on the different ways of presenting the cultural and historical heritage in the contemporary public and media environment in Bulgaria. The article is an attempt to present and analyze the various uses of tradition in today's postmodern context. The term "use" means the idea of utilitarianism and commerciality, as well as those observed in the established practices of reproduction of Bulgarian folklore, customs, history, times, morals and other cultural implications. The modes of use depend on the agents (as community centre, folklore festivals, groups of interests, politics) involved in organizing and promoting the various events, on the nature of the resources mobilized (social, symbolic and material) and on the functions and goals they are assigned to fulfill.*

Key words: tradition, culture and historical heritage, community centre, sabors, folklore and culinary festival, fests, national identity

През последните две десетилетия съдбата и състоянието на народната ни култура, фолклор, празници, обичаи и пр. се развива под знака на концепцията за съхранение и опазване на културно-историческото наследство. В нормативен план бяха предприети различни инициативи, чиято цел бе под егидата на ЮНЕСКО да се създадат различни закони, върху които да стъпят всички национални политики на отделните страни, ангажирани в този процес. Това доведе до приемане на Конвенция за опазване на нематериалното културно наследство от 2003 г. (наричана за кратко Конвенция 2003), която българската държава ратифицира през 2006 г., а през април 2009 г. е приет и Закон за културното наследство¹. (Сантова 2011: 98-109; 2013: 57-64; 2014: 7; Иванова 2013: 7-13; Ганева – Райчева 2013: 15-25; Станоева 2013: 45-56). В унисон с Конвенцията са разработени и създадени Български Национален регистър на

¹ Закон за културното наследство е обнародван в Държавен вестник бр. 19 от 2009 г. Виж: <http://dv.parliament.bg/DVWeb/showMaterialDV.jsp?idMat=140070>

нематериалното културно наследство, различни листи (напр. представителната листа на Юнеско за културни феномени „Живи човешки съкровища”), Представителен списък, Регистър на добрите практики и пр. номенклатури. Всички имащи за цел предимно прилагането на мерки „за осигуряване на жизнена трайност на нематериалното културно наследство, включително неговата идентификация, документиране, изследване, съхраняване, развитие, експлоатация, популяризиране и предаване...” (Конвенция 2003, точка 2.3)². Така културното наследство – материално или нематериално се превърна в приоритет на различни държавни политики, а търсеният дълготраен ефект е осъзнаването му от обществото като ценност за опазване на историческата и културна памет, и като ресурс за изграждането на националната идентичност в един съвременен постмодерен и глобализиращ контекст.

Наред с предприетите мерки за нормативно и административно обезпечаване на концепцията за културно и историческо наследство, в процеса на неговото осмисляне и контекстуализиране се включиха и редица съвети, комисии, организации и научни звена, интердисциплинарни научни проекти и др. Тяхната цел се изразява предимно в изработването и прилагането на различни стратегии и политики за неговото опазване, съхранение, и дори „социализация”³. Под този термин се разбира „осигуряване на възможността културно-историческото наследство да достигне до широка публика, вместо да остава достояние единствено на тесен кръг от хора, които имат специализирана подготовка в областта” (Модева-Нанкова 2011: 156-163) Предвид всеобщата криза на идентичността на постмодерния свят, подобна експертна намеса е важна за налагането и устойчивото развитие на изработената концепция. Според Сантова е необходимо да се постигне синергия между минало – настояще – бъдеще, която ефективно би катализирала предаваните чрез наследството знания, умения и практики, и кодираните в тях смисли, символи и значения, важни за устойчивото развитие и концептуализирането на съвременните идентификационни стратегии на постмодерните общества (Сантова 2014: 21-29).

Няма съмнение, че подобна успешна трансмисия не би била възможна без адекватните и навременни културни политики и практики, предлагани от административните и научни звена, и през последните години се предприеха много успешни инициативи в тази насока. Но не може да не се отбележи, че в съвременната

² Целият документ може да се прочете тук: <https://ich.unesco.org/doc/src/00009-BG-PDF.pdf>

³ Проект „Модел за социализация на културното наследство в „Интелигентен град” с ръководител проф. София Василева и подкрепен от Фонд „Научни изследвания” към МОН. За повече информация виж: <https://www.unibit.bg/news/news-events/proekt04>

обществена реалност от последните 30 години всичко, които се обединява под шапката на понятието „наследство“, живее и се развива по логиката на някаква своя собствена културна траектория и доминиращи социални потребности, понякога разминаващи се с конвенции, стратегии и теоретични постановки. Така ставаме свидетели на избуялите през последните две десетилетия фестивали, празници (кулинарни, музикални, на народното творчество и пр.), събори за обживяване на позабравена „автентична“ локална празничност, възобновени традиции, представяне на ритуали и други събития, претендиращи за архаичност и автентичност. Тези и множество други явления и процеси, се представят предимно като дейности за съхраняване на наследени от предците обичаи, обявени като изконни или специфично български (важно е и акцентуването на техния древен произход, което добавя допълнителна доза уникалност – например подчертаването на техните тракийски, славянски, прабългарски, християнски или предхристиянски корени).

Подобен бум на масова активност и креативност отговоря напълно на принципите на Конвенцията, която под идеята за „опазване“ предлага „...а така също и *възраждане* на различните аспекти на това наследство” (Конвенция 2003, точка 3)⁴. Следователно е спазена нормативната и консенсусна легитимация на подобни практики, а при тяхното възпроизводство, осмисляне, изпълняване и отразяване се индикират и различни режими на употреба на културно-историческото наследство. Въвеждането на словосъчетанието „режими на употреба” е заемка, от една страна, от понятието на Франсоа Артог „режими на историчност”, с което се обясняват различните начини да се изживява и презентира времето, но също така показва и модалността на себесъзнание на дадена човешка общност при различните прочити на едно събитие или исторически процес (Артог 2007: 30-39). От друга, терминът „употреба“ реферира към идеята за използване, утилитарност и комерсиалност, залегнали, а и наблюдавани при наложилата се практика на съвременно възпроизвеждане на българските фолклор, обичаи, история, времена, нрави и прочие културни импликации при организирането на подобни събития. Режимите на употреба зависят от определени фактори, които настоящата статия ще направи опит да открие и да разсъждава върху техния произход, влияние и начин на реализиране. Като такива

⁴ Пълният текст на чл. 2.3 гласи :“Опазване” означава прилагането на мерки за осигуряване на жизнена трайност на нематериалното културно наследство, включително неговата идентификация, документиране, изследване, съхраняване, развитие, експлоатация, популяризиране и предаване, предимно чрез формалното и неформалното образование, а така също и възраждане на различните аспекти на това наследство.” <https://ich.unesco.org/doc/src/00009-BG-PDF.pdf>

можем да определим агентите, които участват в организирането и популяризирането на различните събития, естеството на мобилизираните ресурси (символни и материални), функциите, които им е зададено да изпълнят, и целите, които се стремят да постигат.

След години на тотален идеологически натиск и диктат по времето на комунистическия режим, демократичните промени донесоха така необходимата свобода на себеизразяване и самоинициатива на културните институции (министерство, институти, общински дирекции, фондове, музеи, читалищна мрежа и пр), въпреки че това доведе до драстично намаляване на формите и начините на тяхното бюджетно финансиране. Независимо от перманентната криза и паричен недостиг, в която изпаднаха, подсилени от стопански и демографски проблеми, административните звена, отговорни за поддържането на културния пейзаж на градските и селски общности, съхраниха своята дейност и функции. Особено читалищата, въпреки трудното поддържане на сградния си фонд и намалени държавни субсидии, устояха на турбулентните промени от началото на 90-те, запазвайки основното си призвание да бъдат център и съсредоточие на културния живот на хората, предимно чрез поддържането на библиотечен фонд, разнородни фолклорни самодейни състави, етнографски сбирки, участие в национални чествания, подготовка на локални празници и пр. (Захариев 2008: 5; Василева – Груева 2013: 249-258). Днес именно читалищните звена, най-вече с личните усилия, желания и компетенции на техните служители, се оказаха решаващи за представянето и експонирането на съвременните културни потребности на общността, но и дейно се включиха в опазването и възпроизвеждането на традиционната култура и празничност на населеното място. Особено в селата (в голямата си част със затихващи функции) наличието и дейността на читалищата е основният маркер за тяхната „жизнеспособност“. Това своевременно ги превръща в един от основните съвременни агенти на авторитет и влияние при организиране на дейностите по опазване, съхранение и презентиране на локалното културно-историческо наследство, измествайки безвъзвратно от тази роля традиционните в миналото транслатори, каквито са семейството, родът, колективът и общността⁵. Не случайно през 2017 г. читалищата бяха вписани в Регистъра за добри практики на ЮНЕСКО⁶. Подобен престижен и международно признат статут им дава възможност за

⁵ Разбира се, тук съм напълно наясно, че тази им роля беше затвърдена още през социалистическия период, когато на читалищата се гледа като на идеологически звена, които трябва да представят и съхраняват народната култура, фолклор и празничност по определен и зададен от партийните директиви начин. Виж: Папучиев, Н. Фолклор и национална култура. С., 2012, 242 - 258

⁶ Виж за повече информация: <http://bulgariaich.com/index.php?act=content&rec=61>

повече свобода и самочувствие, а това ги превръща в своеобразни «модератори» на културния пейзаж в населените места. Този извод се налага от неколкостотни наблюдения на терен относно организирането на различни фестивали в различни населени места. На въпроса ми: «Защо точно така (или този празник, продукт, обичай и пр.) се прави, представя, или организира?» Неизменният отговор на участниците (в повечето случаи възрастни жени) е, че: «така казаха (решиха) от читалището».

Добрата симбиоза и взаимодействие между читалищните институции и местните органи (другите важни агенти за съхранението и възпроизвеждането на културно-историческото наследство), в лицето на общински власти, регионални музеи, туристическо-информационни центрове, туристическа база, а от друга страна и от местната икономика в лицето на изявиени бизнесмени, предприятия, заводи и пр., се оказва изключително важна за успешното реализиране на разпространените вече навред фестивали, празници и чествания. Обвързването с местната администрация е ценно по няколко направления. Освен необходимата логистична подкрепа (транспорт, помощен персонал, пространство, рекламни пана), общинските власти обезпечават информационното покритие на събитията и мобилизират целия си наличен ресурс материален (общински бюджет, спонсорства) и социален (лични познанства на кмета с известни личности, конкретна политическа принадлежност и други символни ресурси), за да се повдигне престижът, да се получи широко медийно отразяване и привлече вниманието не само на местната общност, но и на всички, имащи желание да участват в подобен тип прояви. Обвързването на дейностите около опазването на културно-историческото наследство с различни пера и финансиращи програми от Европейския съюз (Например Програма за развитие на селските райони, Програма „Региони в растеж“, „Европа на регионите“, „Хоризонт 2020“ и пр.) също допринася за ефективната ангажираност на месната власт и съдействие в тази насока⁷. През последните години се наблюдава и устойчивата тенденция всички фолклорни фестивали и кулинарни празници да получат подобаващо място във всевъзможните общински инициативи (рекламни и информационни материали, изложения, инфраструктурни проекти, кметски програми) за развитие на регионалния културен и екологичен туризъм, което допринася за тяхното все по-добро финансово обезпечаване

⁷ Виж по подробно учебното помагало на Нанкова, М. Европейски фондове и програми за подкрепа на културното наследство. С., 2016.

и уредено провеждане, привличащо от своя страна повече посетители и туристи в населеното място.

През последните десетина години немаловажен влиятелен фактор, който трайно се намеси в съхранението и ревитализирането на куртурно-историческото наследство, се оказаха и групите по интереси – хора, които оформят споделени пространства, за да организират, представят и подхранват, и не на последно място, съпреживяват отношението си към миналото на предците си. Пространствата могат да бъдат квалифицирани като виртуални - интернет сайтове и блогове, групи, фейсбук страници и последователи в социалните мрежи, платформи, приложения и пр. дигитални ресурси. При тях не е необходимо физическото присъствие, а това спомага много за включването в тях на максимален брой съподвижници, които чрез активността си възпроизвеждат някакъв тип въобразена общност със специфични възгледи и възприятия. Такива са популярните информационни сайтове: www.sabori.com, www.fest-bg.com, www.festivali.eu и фейсбук групите «Кулинарните фестивали на България», «България е моята родина», както и тези с регионална тематика: «Родопски старини», «Трън и Трънско» и пр., чиято функция е да информират, популяризират, но и да представят споделените интереси на своите членове. Публикациите в тях са предимно с информативен характер и дават сведения относно провеждането на различни фолклорни, кулинарни и др. събития, събори, празници и фестивали, както регионални, така и национални.

Някои от по-големите фестивали поддържат собствени страници и фейсбук групи, като например «Фестивал на фолклорната носия в Жеравна», който може да се похвали с над десетгодишна организация и около 25 000 абонати, «Български събор – Хайдут Генчо», с около 13 000 абонати или «Рожен – събор на народното творчество и животновъдство», с около 32 000 абонати⁸. Наличието и поддържането на тези сайтове и страници (или споделено интрнет пространство, което генерират) помага за непрекъснатата виртуална връзка между организаторите (администратори) и потребителите, които са проявили интерес към тях. Дори и след приключването въпросния събор, страниците целогодишно се захранват с информация, снимков материал и клипове (професионални и любителски, с различно времетраене), показващи и представящи атмосферата от проведеното събитие. По този начин се

⁸ Посочените данни са взети от фейсбук страниците на изброените събори към септември 2019 г. и отразяват броя хора, които са харесали страниците и по този начин имат достъп до съдържанието им, както и възможността да коментират и да четат коментарите на другите посетители ги участници. – Бел. а.

поддържа постоянен контакт между виртуалните участници, което перманентно ги затвърждава като общност с еднакви духовни, емоционални и естетически потребности. Другата основна функция на тези сайтове (групи по интереси) е визуално-представителна и емоционално-демонстративна. Чрез обилния снимков материал и видеоклипове на музикални, и танцови изпълнения, акцентът е поставен върху обвързаността, възхищението и съпреживяването на традициите, фолклора и миналото, заедно с ценностите и нравствените устои, закодирани в тях. Красиви и усмихнати мъже, жени и деца в народни носии, величествени природни забележителности, развети трибагреници, извити хорá, представени и разиграни обичаи и ритуали, апетитно изглеждащи ястия и др., са малка част от визуалния пейзаж, който трудно би оставил безпристрастни посетителите и последователите на подобни интернет източници. Това позволява и непрекъснат информационен поток, при който от една страна, са коментарите и публикациите относно емоцията от съпреживяното на участниците, а от друга, полезни коментари относно логистичната обезпеченост на събитието (разясняване на регламента на фестивалите, настаняване, свободни места, набавяне на народни носии, ако е необходимо и пр.) Споделянето и проследяването на подобна информация е възможност всеки заинтересован сам да си състави мнение дали присъствието му на подобни форуми ще отговори на неговите възможности и потребности да засвидетелства отношение към културното и историческо наследство на страната си.

Групите по интереси могат и физически да създават общност, в зависимост от ангажиментите на хората, участващи в тях. Това са членовете на любителски и професионални фолклорни състави и школи за изпълнение на песенно и танцово творчество, клубове, ателиета по бродерия, шевици, изработване на бижута, обучение в приложни изкуства и пр. хора, организирани заради своя интерес към някои от елементите на българската народна култура. Характерното при тях е, че в определено пространство тези хора образуват реална, макар и временна, общност, чрез която реализират симпатиите и дори страстта си към различни сегменти от народните традиции от близкото и далечно минало, а това неминуемо ги превръща в своеобразни агенти на тяхното обживяване и представяне.

Не малко са и сдруженията, школи, организации или дори личности, публично декларирали, че тяхната дейност е мисия за популяризиране, запазване, съхранение и възраждане на наследството от предците. Те възприемат дейността си като родолюбив акт, обвързан с идеални цели и предимно в полза на обществото. За тях е

първостепенна възможността да създадат траен интерес към изучаването и опазването на традиционната култура и историческото минало, за да може те да се осъзнаят като важен ресурс за национално самочувствие и съвременна културна идентификация. Въпреки че всяка класификация е условна, са подбрани няколко примера, в зависимост от тяхната публичност и медийна популярност. Проектът „Пътуващо читалище „Бащино огнище” е многопрофилна и по думите на своя създател Ивайло Шопски „родолюбива” инициатива, целяща да съхрани духа на предците и да запознае аудиторията си с непознати или забравени легенди и герои, свети места, занаяти, традиции и пр. Според публикации в медиите, преди около три години Шопски купува стар автобус и го оборудва като пътуващо читалище-музей, с което да обикаля страната и да извърша „просветителска дейност”, чрез изнасяне на беседи в училища, събиране и показване на интересни артефакти от българската история, участие в различни фолклорни фестивали, регионални празници, честване на исторически дати от националния празничен календар и пр. Към днешна дата Шопски успешно осъществява няколко проекта – стопанисване на бивш пионерски лагер „Бащино огнище” в м. Боровец за „патриотично възпитание” на деца, предаване със същото заглавие, чиито епизоди на различна тематика са свободно достъпни в мрежата, както и фолклорното предаване „Шевица”, а тяхната обща цел може да се обобщи като „съхраняване на българщината”⁹. През 2017 г. техният автор е номиниран за „Будител за годината” от инициатива, провеждана под егидата на националните медии БНТ и БНР, целяща да насочи вниманието на гражданите към важни и обществено значими каузи за издигане на българската духовност и култура.

„Нишан” е пример за организация с нестопанска цел, която предлага „изживяване на традицията в истинския си автентичен вид.” Мисията на неговите създатели е „да направим традиционната култура достъпна, разбираема и близка да всеки от нас чрез преживяването ѝ”¹⁰. А дейността ѝ включва организиране на традиционни сватби „като едно време”, възстановка на обичая Еньовден, възстановка на обичая Годоровден в с. Войняговци и др. В социалната мрежа Фейсбук организацията има около 5000 последователи и реализира проекти в сферата на „Културно-историческото наследство”, свързани предимно с популяризирането на

⁹Виж: <https://www.bgonair.bg/a/28-denqt-on-air/83520-ivaylo-shopski-i-patuvashto-chitalishte-rodolyubie-i-sahranyavane-na-balgarishtinata>

¹⁰ Фейсбук страница на сдружението <https://www.facebook.com/nishan.bulgaria/> посетена на 28 юни 2019 г.

различни аспекти от българските традиции и фолклор, чрез обучение и ангажиране на деца и младежи в своите дейности и начинания¹¹.

„Студио Змей” е студио за анимация и дизайн, създадено от млади български аниматори, реализирали се в чужбина, но решили да се завърнат в България, за да осъществят една своя мечта – да създават съвременни и висококачествени анимационни сериали, вдъхновени от и базирани на българската митология и фолклор. След години на кампания за събиране на финансиране и популяризиране на своята идея, авторите вече са реализирали късометражния анимационен филм „Легенда за първия кукер” и пилотния епизод от сериала „Златната ябълка”. И двата проекта печелят адмирации и публично одобрение заради качеството на предложения продукт и целите, които са си поставили – атрактивен и достъпен начин за запознаване на подрастващите с аспекти от българските традиционни вярвания и обичаи¹². Анимациите са свободни за гледане в интернет и набират широка популярност, а креативността на авторите на проекта е оценена високо и те също получават номинация за „народни будители” през 2018 г.

Подбраните примери са симптоматични за публичното осмисляне и репрезентиране на идеята за популяризиране и съхраняване на културно-историческо наследство¹³. Интересите на техните автори и действащи агенти са подчинени не толкова на придържането към някакво специализирано знание, търсенето на научна верификация, наличието на професионална подготовка или спазването на кодифицирана нормативна база, а са мотивирани от личностни характеристики, вътрешни морални подбуди и собствени ценностни възприятия относно мястото и

¹¹ Информация от техния сайт: „Работилница за тъкани в Родопите”, реализирано с читалище „Христо Ботев” в с. Манастир; „Песните на село Дряново – от баба на внучка” за предаване на устен фолклор, „Работилница за „Анимирай обичаи” – където традициите срещат дигиталните изкуства.

¹² Виж: по-подробно:

https://www.webcafe.bg/filmcafe/seriali/id_648846680/slide_1_Vreme_e_Pilotniyat_epizod_na_balgarskata_animatsiya_Zlatnata_yabalka_e_gotov, посетен на 25 септ. 2019 г.

¹³ Умишлено в основния текст пропускам дейността и наличието на такива популярни субекти, деклариращи силна обвързаност с българските корени, ценности и традиции, но със съмнителни интерпретации и експертиза като „прабългарската школа „Багатур” или нестихващия интерес около книгата „Стопанката на Господ” на Розмари де Мео. В последните години школата е неизменен участник в различни фолклорни и регионални събори, където участват с различни „шоу-програми” като яздене на коне, старинни бойни техники, разиграват се бойни възстановки от различни исторически периоди, огнено шоу и пр. За пример са участията на съборите в Рожен 2019 г., в Жеравна 2019 г. и „на Хармана” в гр. Харманли от 2019 г. Широко медийно отразяване получават и техните игрови възстановки тип театрален спектакъл на традиционни празници като обичая „Водици” от януари 2019 г. или обичая „Коледари” от 2018 г. Книгата на Де Мео предизвика доста полемики и негативни реакции сред етнологката научна общност, предимно заради изопаченото и самоцелно предаване на българските народни обичаи, както и фаворизиране на някаква предхристиянска стара вяра, неопганизъм и антиклерикализъм. Въпреки това, авторката продължава да реализира стабилен тираж, хиляди последователи в социалните мрежи и да популяризира „древния” лечителски обред „наричане”. – Бел. а.

ролята на българските история и традиции в съвременността, и начините на тяхното предаване на следващите поколения. Така идеята за наследството (културно, историческо, материално и не материално) получава шанс за реална ревитализация и възможност да отговори на обществените промени и духовни потребности на съвременния човек, а това му позволява да се превърне в неотменен фактор за конструиране на идентичност.

През последните години зачестиха и примерите, при които избрани елементи от българските традиции, се включиха в различни политически проекти, презентации и идеологически употреби. Днес сме свидетели, че все повече български партии и политици, намиращи се в различни посоки на политическия спектър, чрез своите действия и целенасочени кампании, се стремят да покажат, че опазването на културно-историческото наследство е въпрос на национално съзнание и патриотизъм. А други не се свенят да го обвържат с техните националистически и популистки цели и интереси. Най-успешният пример е кампанията на управляващата партия ГЕРБ относно изработването и презентирането на логото на българското евро председателство през януари - юли 2018 г. Графичният знак, спечелил конкурса, представлява преплитането на три български символа – шевицата, кирилицата и цветовете на българското знаме¹⁴. Любопитен е фактът, че от 180-те проекта, участващи в конкурса, 29 са с шевици, 20 от тях с роза и 9 - с българското знаме, което само по себе си показва целенасочено утвърждаване на символи, възприемани като емблематични за българското самосъзнание и културна идентификация¹⁵. Налагането на логото и използването му при реализирането на всички международни събития и отпечатването на всевъзможни материали около българското евро председателство генерира (според PR специалисти) изключително позитивна рекламна и маркетингова кампания и се възприема като един от добрите примери за успешно внедряване на елементи от културно-историческото наследство в съвременни национално презентиращи и държавно консолидиращи проекти.

Извън реализирането на този политическо маркетингов проект, от политическите субекти ВМРО – БНД води най-дълготрайната и целенасочена кампания за обвързване на своята дейност и идеология със защита и опазване на българските история, традиции и култура. Характерен за тях е силният патриотичен уклон и

¹⁴ Източник : <https://www.mediapool.bg/logoto-na-balgarskoto-evropredsedatelstvo---shevitsa-kirilitsa-i-tribagrenik-news258970.html>, от 17 януари 2017г., посетен на 25 септ. 2019 г.

¹⁵ Източник: <https://www.chr.bg/zivot/kakvi-byaha-drugite-varianti-za-logo-za-balgarskoto-predsedatelstvo/>, от 18 януари 2017 г., посетен на 25 септ. 2019 г.

националистически привкус, чрез който получават симпатиите на своите поддръжници. Като свой приоритет в предизборни програми и платформи „воеводите” изтъкват налагането в българските училища на т. нар. „патриотично възпитание”, чиято основна функция ще бъде да се събуди интерес към родното културно-историческо наследство, а това логически ще доведе до опознаване, съхранение и опазване на традиционните и изконно български духовни ценности като антипод на обезличаващата ни, според тях, евроинтеграция и национален нихилизъм.

През последните години в различни градове на страната и с помощта на регионалните политически структури, общини, музеи, читалища и пр., тази инициатива вече е успешно разработена и осъществена. Като пример се представя област Монтана и гр. Враца, където за поредна година деца от различните степени на образование участват в разнообразни инициативи, за да получат допълнителни знания за българската история, археология, етнография и роден край, чрез организираните ателиета, работилници, състезания и пр.¹⁶. Това е малка част от целенасочените дейности, които политическата формация развива на регионално и общодържавно ниво¹⁷. Общото при тях е афиширането на различни елементи от българската традиция и култура, именно за да се постигне внушение за тяхното почитане и съхранение, и съответно тези патриотични и родолюбиви импликации да се възприемат за висша национална кауза, но и за модел на всекидневно поведение и общуване. Рутинното възпроизвеждане и оживяване на символи и ритуали, възприемани като базисни за модерната българска идентичност и принадлежност, попада в концепцията за баналния национализъм, очертана от Майкъл Билинг (Biling 1995: 34). Границата, обаче, между възпитанието в патриотизъм и насаждането на враждебна националистическа идеология към другите, изчезва именно когато политиците злоупотребят с тяхната прекомерна употреба. От началото на XXI в. националистическата парадигма претърпя бурно теоретично развитие и се наблюдават все по-чести свидетелства как вдъхновената патриотична реторика, употребявана от съвременните политици, се изражда в популистка такава, а използваните или афиширани символи губят своята ценностна аура и са склонни да дискредитират своите носители. Следователно, в българския контекст политиците в носии, които наблюдаваме през последните години

¹⁶ Източник: <http://medianews.bg/bg/a/vmro-600-detsa-byakha-obkhvanati-v-programata-za-patriotichno-vzpitanie> от 28 юни, 2016г., посетен на 26 септ. 2019г.

¹⁷ Преди години общинските съветници на ВМРО в Пловдив неизменно присъстваха на общинските заседания облечени в народни носии, а и до днес всяка политическа и публична инициатива (митинг, шествие и пр) на движението е свързано с обличане на млади момчета и момичета в носии, всещи български трибагеници и пр. – Бел. а.

при провеждането на различни фолклорни фестивали, събори, прегледи на народното творчество, национални празници, чествания и пр., е възможно все по-рядко да се възприемат като пазители или олицетворение на традиционните български ценности (за каквито се представят), а интерпретираните от тях понятия като „българщина“, родолюбие и патриотизъм да генерират предимно цинично отношение и ирония¹⁸. Употребяването на традицията и това, което тя въплъщава като културно наследство, за политически цели в никакъв случай не е ново явление при консолидирането и изграждането на българската национална идентичност (Дечев и направения от него преглед на съществуващите по темата изследвания 2010: 159-254), но в постмодерния свят, където авторитетите непрекъснато са подлагани на критика и съмнение, самоцелното им използване тушира легитимиращия ефект и потенциал, които притежават.

В контекста на казаното дотук, „съдбата на традициите“¹⁹ все повече ще зависи не толкова от профила на агентите, които са включени в тяхното съхранение, опазване и възпроизвеждане, деклариращи общи цели, а от функциите, които им се задават и са призвани да изпълнят. Масовият бум на фолклорни и кулинарни фестивали, наблюдаван през последните години, има положителен ефект в няколко насоки. Особено обвързването им с определен регион, тематика или местен хранителен продукт е ключово за тяхната популярност, посещаемост и успешно провеждане. Осъществяването на подобна проява, както вече беше посочено по-горе, позволява взаимодействието на различни институции, но ангажира и много хора от месните общности и социални групи, участващи като изпълнители (респективно носители на традициите), производители, търговци, собственици на места за настаняване и пр. Следователно, фолклорните и кулинарните традиции се превръщат във важен ресурс за местно развитие, мобилизират разнообразни по вид капитали (културни, икономически и социални), а тяхното презентирание и популяризиране изисква осъществяването на различни политики на устойчивост – развитие на инфраструктура и туризъм, произвеждане на повече продукти от местните производители, създаване на търговски марки, изтъкването на позабравени или непознати културни специфики, технологии и

¹⁸ Става въпрос за зачестилите и публикувани в интернет снимки на политици в носии от различни политически партии, по време на фолклорни мероприятия и събори: Цветан Цветанов, Корнелия Нинова, Кристилина Георгиева, Валери Симеонов и цялото политическо ръководство на ВМРО.

¹⁹ По примера на находчивата тема на проведената през месец ноември 2018 г. конференция от катедра „Етнология“ на ИФ, Софийски университет „Св. Климент Охридски“.

др.²⁰. Това, което се наблюдава, особено при кулинарните празници и фестивали, е все по-осезаемата комерсиализация и превръщането на културното и историческо наследство в продукт. От една страна, това често води до превес на пазарните функции и употреби на организираното събитие над естетическите и културни потребности на общността, но от друга, придава стойност и статут на локалните традиции, стоящи в основата на неговото провеждане, а това мобилизира различни дългосрочни ресурси за тяхното опазване и съхранение (Стоилова 2017 : 216). Стоилова въвежда понятия като валоризация и автентификация на храните, ясно очертаващи процеса на своеобразното културно инженерство, през който преминава организирането и осмислянето на съвременните кулинарни фестивали.

Социалният ефект от възпроизвеждането на локалното културно-историческо наследство по различните фестивали, празници и събори е безспорен. Местните певчески и танцови състави увеличават броя на участията си, обновяват своите членове, подобряват репертоара си, включвайки разнообразни елементи, ритуали и обичаи в своята конкурсна програма. Поселищният културен живот се интензифицира, което е особено важно за по-малките и трайно обезлюдяващи се населени места. Утвърждаването им в годишния празничен календар на населеното място има благоприятен ефект за развитието на регионалния културен туризъм. Наблюдава се и процес, при който фолклорните и кулинарни фестивали изместват по значимост традиционните за общността празници и събори, свързани с почитането на различни църковни светци²¹. Това ще повиши тяхната жизненост, а популярността им ще ги институционализира като важен репер в конструирането на локалната идентичност, превръщайки ги не само в интегриращ фактор за месната общност, но и в източник на гордост и самочувствие, относно показаните умения при възпроизвеждането на своите съхранени традиции и културно наследство.

През последните години впечатление прави и една друга важна функция на фолклорните фестивали, особено тези, обвързани с представяне на богатството на народното ни творчество и култура. Те започнаха да предоставят възможност не само за участие с изпълнение или чрез задоволяване на естетически музикални потребности,

²⁰ Например популярността на фестивала на фасула в с. Смилян, Смолянско, е провокирал все повече хора да се ангажират в отглеждането на фасул. Тази година (септ. 2019 г.) беше осъществен и Първи събор на боба с наденицата в с. Житница, Пловдивско. Мястото не е произволно, „Житница“ е вече брандирано наименование на марка популярни колбаси. – Бел. а.

²¹ Това твърдение беше изказано от Евгения И. Иванова и Велчо Кръстев по време на провеждането на научната конференция: „Стари места – нови празници“, организирана от Регионален исторически музей – Русе през юни 2019 г.

като слушане и танцуване, а и все повече се възпроизвеждат във формат, при който акцентът е поставен върху интерактивността на преживяването. По тази причина се наблюдава осезаем интерес към фолклорните събори от възстановъчен тип, за каквито могат да се определят популярните и утвърдени Фестивалът на фолклорната носия, провеждан в местност край гр. Жеравна или Съборът „Хайдут Генчо” край гр. Хисар. Специфичното при тях е регламентът, задължаващ всички присъстващи на събитието да бъдат облечени в различни варианти на народни носии²². Все повече подобни прояви започват да включват в програмите си конкурси, ревюта и пр. моменти, в които се наблюдава обличане и представяне с традиционни костюми. Така посетителите са едновременно участници, изпълнители и творци на народната традиция. Ценността тук е в съпреживяването, съпричастността, предизвиканата емоция и в усещането, че сетивно и физически си част от тази култура. Почти всички запитани участници акцентират върху уникалността на преживяването, положителния психологически ефект за личностното си и национално самочувствие и удовлетворения стремеж за реално докосване до родовите и етнически корени, представящи духовността на предците²³. Така традицията се осмисля, освен като трансмисия, механизъм за предаване на култура между поколенията, но и като играеща ролята на морален ориентир към миналото и налагаща неговите ценности в настоящето (Szacki 1971 цитиран по Генчев 1984: 9-33).

В съвременните постмодерни условия за носителите на национална идентичност „утвърждаването на българското” очевидно преминава през „преживяването на българското”. Според Папучиев, човекът желае да изгражда своята принадлежност чрез своето активно участие в полето на културата (Папучиев 2012: 124). Така отделният индивид не се възприема като пасивен наследник на традицията, а се разпознава като изборително усвояващ я. Участниците в народните, фолклорните и кулинарни събори се обличат, готвят, пеят и надиграват, правят гигантско спускане с трибагеници и носии²⁴ или танцуват в едно от седемте рилски езера²⁵, защото така искат да бъдат част

²² При фестивала в Жервана това е задължително, като носията може да бъде автентична или стилизирана, българска или чуждестранна, хора без носии се допускат в района на събора едва в последния ден. При „Хайдут Генчо” наличието на носия е препоръчително, като тук, според желанието на организаторите, е по-важно наличието на бойно снаряжение, за да може да се представи и възкреси животът и битът на българските хайдути. За повече информация виж. Интернет страниците на съборите.

²³ Подобни твърдения права на базата на предоставени ми от Анелия Милушева анкети с участници в събора „Хайдут Генчо” от юни 2018 г. и от множеството постове на участниците на събора край Жеравна, публикувани във фейсбук страницата на събитието. – Бел. а.

²⁴ Става въпрос за утвърдилата се вече инициатива по случай честването на националния празник трети март в курорта Пампорово да се прави ски спускане с носии и трибагеници, организирано от

от нея или защото така възприемат усещането за завръщане към своите корени и засвидетелстване на почит към завещаното от дедите. Употребата на наследството тук е символна – искаш да си част от „традицията“, за да черпиш от нейния емоционален ресурс, естетика и духовна легитимация, за да задоволиш собствените си психологични потребности.

Разбира се, няма как да не се постави въпросът дали не се наблюдава пика на някаква „етно мода“, предвид видимо разрастващия се пазар на търговия и изработка на народни носии, или модерните фотосесии в народно облекло, които хиляди потребители на социалните мрежи публикуват в личните си профили. Възраждането на интереса към българската народна култура и различните нейни проявления, според някои изследователи, е опозиция на травматичния преход, преживян от обществото след 1989 г. (Дичев 2016: 48-62). Обръщането към различни аспекти от традицията и ценностите, които тя генерира, позволяват на общността да се стабилизира и укрепи, като засили връзките между поколенията (Кръстева 1998: 33). Явно съвременната принадлежност има потребност периодично да се препотвърждава и предефинира. Така употребите на традицията се превръщат в колективна „антистрес“ терапия за справяне със социалното напрежение и хармонизиране на националната идентичност в един постмодерен контекст. През последните години популярност придобива и друг световен феномен, свързан с търсенето на произход и интерес към корените (ancestral roots). Той е закономерно следствие от непрекъснатия мигрантски поток, характерен за модерната епоха, но и от все по-разрастващия се процес на глокализация като отговор на глобалното смешение (Robertson 1999: 25-40; Roudometof 2005 :113-135).

От съвременна научна перспектива ясно е теоретизиран процесът как иновациите се превръщат в традиции и как различните елементи на културата имат способността да се „обновяват“ и приспособяват към новите условия и потребности (исторически, социални, обществени) на поколенията (Hobsbawm 1983 : 1-15; Генчев 1984: 22; Георгиев 2013, Hristov 2012: 985-994; Дечев 2010: 5-129 и посочената там литература за политиките на изобретяване на националната идентичност). Режимите на

общинските власти на гр. Смолян. Източник: <http://www.otzvuk.bg/golyamoto-spuskane-s-nosii-i-tribagrenitsi-na-3-ti-mart-na-pamporovo/>, посетен на 24.09.2019г.

²⁵ Има се предвид широко коментираната Национална инициатива „Нашият дом е България“, при която танцьори с носии от 7-те етнографски области танцуват на фона на величествена българска природа. Създаденият клип е широко разпространен и свободен за гледане в Youtube: <https://www.youtube.com/watch?v=BAvqWLfir4> Целта, според авторите му, е издигане на националното самочувствие, духа на българите, популяризиране на красотата на родината и съхранение на националните ни традиции, фолклор и култура на България.

употреба на традициите и всичко осмислено зад това понятие ясно показват процеса на въобразяване, адаптиране и предаване, чрез който наследството преминава през съвременността. Следователно дискурсът относно начина на опазване и възпроизвеждане на културно-историческото наследство логично трябва да се насочи както към очертаване спецификата на потребителите на народната култура и характерната за тях полифоничност и многопрофилност на действащи агенти, така и към осмисляне на процеса на инвентиране на своеобразен бриколаж от символи, обичаи и значения, и тяхното презентирание в публичното пространство. Постигането на подобна рефлексивност е възможно да предостави ключ към един обективен анализ за осмислянето на ролята и съдбата на традициите, и мястото им в индивидуалните човешки потребности и съвременните концепции за културна и национална идентичност.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Артог 2010: Ф. Артог. Режим на историчност. Презентизъм и изживявания на времето. София

Василева – Груева 2013: П. Василева – Груева. Читалището като агент за „приспособяване” на традицията (по материали от три села в Сунгурларско). – В: История и култура на старопланинското население. По примера на общините Етрополе и Сунгурларе. В. Коцева (съст). София, 249-258. УИ „Св. Климент Охридски”.

Ганева – Райчева 2013: В. Ганева – Райчева. Нематериалното културно наследство на България: политики, практики, носители. – Български фолклор, №1, 15 – 23.

Генчев 1984: С. Генчев. Народна култура и етнография. Изд. Наука и изкуство

Георгиев 2013: Г. Георгиев. В търсене на “загорците”: преображенията на традицията в съвременния всекидневен живот на група селища от Карнобатско и Сунгурларско. - В: История и култура на старопланинското население. По примера на общините Етрополе и Сунгурларе. В. Коцева (съст). София, 199-236. УИ „Св. Климент Охридски”.

Дечев 2010: С. Дечев, съст. В търсене на българското: мрежи на национална интимност (XIX – XXI век.) София. Институт за изследване на изкуствата.

Дечев, Вуков 2010: Ст. Дечев, Н. Вуков. От калпака до цървулите: как се създава българската национална носия. – В: Дечев, съст. В търсене на българското: мрежи на

национална интимност (XIX – XXI век.) София. Институт за изследване на изкуствата, стр. 159 – 254.

Дичев 2016: И. Дичев Културата като дистанция. Единадесет есета по културна антропология. София

Захариев 2008: Захариев. Българското читалище – роля, позиции, бъдеще. София

Иванова 2013: Нематериалното наследство и общоевропейски културни политики. – Български фолклор, кн. 1, 7-13

Кръстева 1998: А. Кръстева, А. Етничност. – В: Общности и идентичности в България. Съст. А. Кръстева С., 1998. Петекстон.

Модева – Нанкова 2011: Модева – Нанкова, М. Социализацията на културно-историческото наследство като фактор за регионално развитие. – Във: Социализация на българското културно-историческо наследство. Първа научна конференция по проблемите на културно-историческото наследство. Фондация Арете-Фол. Бюлетин. Година 3, бр.4, 156-163

Нанкова 2016: М. Нанкова. Европейски фондове и програми за подкрепа на културното наследство. Учебно помагало София

Папучиев 2012: Н. Папучиев. Фолклор и национална култура. София, изд. Кралица Маб.

Сантова 2017: М. Сантова. Приканва секретариата...Опазване на нематериалното културно наследство днес: синергии, хармонии, устойчиво развитие. В: Опазване на културното наследство. Идеи и практики. По случай 60 години от писъединяването на България към ЮНЕСКО. София, 21 – 29.

Сантова 2011: М. Сантова. Нематериалното културно наследство: изграждане на национални регистри и културни политики. Българската перспектива. – Българска етнология, бр. 2-3, 98-108

Сантова 2014: М. Сантова. Да уловиш неуловимото. Нематериално културно наследство. София, акад. изд. проф. Марин Дринов

Сантова 2013: М. Сантова. Съставител. Нематериално културно наследство. – Български фолклор, 2013, №1.

Станоева 2013: И. Станоева. Опазване на нематериалното културно наследство: проблеми и интерпретации. – Български фолклор, кн. 1, 45-56.

Стоилова 2017: Е. Стоилова. Фестивалност и конструиране на локалното културно наследство. В: Опазване на културното наследство. Идеи и практики. По случай 60 години от писъединяването на България към ЮНЕСКО. София, 212 – 221.

Biling 1995: M. Biling. Banal Nationalism. London, Sage Pub.

Hobsbawm 1983: E. Hobsbawm. Introduction : Inventing Traditions – In: Hobsbawm, E., T. Ranger (eds). The Invention of Tradition, Cambridge, 1-15

Hristov 2012: P.Hristov. Tradition in the era of globalization - a view from the Central Balkans – Teme, XXXVI, 3, 985-994.

Robertson, Knondker 1999: R., Robertson, Knondker, H. Discourses of Globalization: Preliminary considerations - In: International sociology - 1999, Vol.13, № 1, p. - 25-40.

Roudometof 2005: V. Roudometof. Transnationalism, Cosmopolitanism and Glocalisation – In: Current Sociology, 53 (1), 113-135